

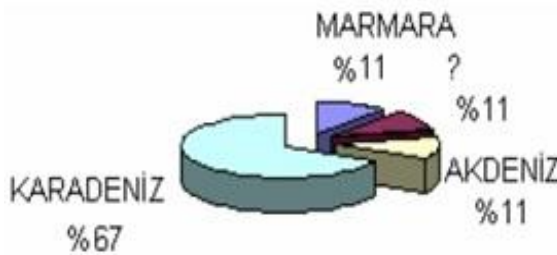

DOĞU KARADENİZ’DE UNUTULAN BİR BALIKÇILIK TÜRÜ IRMAKÇILIK (HAVYARCILIK) VE “GEMİCİLER KALKALIM” TÜRKÜSÜ

Mustafa AÇA *

Giriş

Anadolu sahası Türk halk müziği repertuarına eklenen gemici ve balıkçı türkülerinin büyük çoğunluğu Karadeniz bölgesinde derlenmiştir. Bu durum, Doğu Karadeniz başta olmak üzere bölgenin kıyı yerleşimlerinde yüzyıllar boyunca denizle iç içe bir yaşamın sürdürülmesiyle ilgilidir. Geleneksel nitelikli her bir geçim biçimi, profesyonel birer meslek halini alıp nesilden nesile aktarılırken mesleki koşullarla şekillenen sosyal ve kültürel bir yaşamı da şekillendirir. Belirli bir meslek grubunu karakterize eden teknikler, ortak değerler, alışkanlıklar, gelenekler, ritüeller, anlatılar, şarkılar, şakalar, alaylar ile diğer tüm sözlü ve sözsüz iletişim biçimleri meslek folkloru başlığı altında değerlendirildiği (Green, 1978: 213) de dikkate alındığında Doğu Karadeniz kıyılarında yalnızca balıkçılık mesleğinin fiili katılımcıları ve aileleri arasında değil, etkileşimde bulunulan diğer sosyal ve mesleki grupları da etkisi altına alan zengin bir folklor dağarcığının oluştuğu görülür.

Grafik 1: Meslek türküleri kategorisine dahil edilen gemici türkülerinin derlendiği yörelere göre dağılımı İsmail Altunsaray (2008: 70) tarafından yukarıdaki gibi tespit edilmiştir. Balıkçılık mesleği özelindeki türküler esasında Karadeniz bölgesinin çok daha yüksek bir yüzdeyi kapsadığına şüphe yoktur.

* Doç. Dr. - İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir - TÜRKİYE mustafa.aca@idu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-0784-9846)

Doğu Karadenizli balıkçıların yüzyıllar içerisinde kıyılarda, açık denizlerde ve kimi göllerde yaptıkları manyatçılık, molozmacılık, alamanacılık / gırgırcılık, yunusçuluk, volicilik, kalkancılık, salyangozculuk / gohleçilik, gölcülük / inci kefalçılığı gibi balıkçılık türlerine ek olarak 1975 yılında yasaklanıncaya kadar Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın denize yakın akımları üzerinde yapılan ırmakçılık (mersincilik / morinacılık / havyarçılık) süreçlerine ilişkin zengin bir folklorik miras oluşmuştur.

Mersin balığı, hem etiyle hem de havyarıyla tarih boyunca Karadeniz faunasının en kıymetli balığı olmuştur. Havyarın tarih içinde zenginliği ve gücü temsil eden bir sembol halini alması, kimi zaman ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerde bir jest unsuru olarak kullanılması, mersin avcılığının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Hazar Denizi ve Karadeniz, Ön Asya coğrafyasında mersin avcılığının gerçekleştirildiği önemli sucul havzalardır. Bu iki denizin bugünkü hallerini almadan binlerce yıl önce birleşik, tek bir deniz oldukları yolundaki görüşler dikkate alındığında mersin balıklarının da ortak bir kökten geldiklerini söylemek mümkündür. Balıkçılar çoğu zaman fizikî görünümünden ötürü bu balığı dinozorlar çağından kalma bir balık olarak nitelendirmektedirler (Üstündağ, 2005: 5). Dinyeper ve Dinyester sucul deltaları başta olmak üzere, Karadeniz'in kuzey kıyılarında ve Azak Denizi'nde balıkçılık tarihi boyunca yoğun biçimde avcılığı yapılan mersin balıkları, Karadeniz'in güney kıyılarında daha ziyade Kızılırmak, Yeşilirmak ve Sakarya nehirlerinin denizle buluştukları bölgelerdeki geniş sucul deltaalarda 1920'lerden itibaren ticari amaçlarla avlanmışlardır (Aksungur, 2008: 17).

Esasında Karadeniz'in derin tarihine ışık tutan antik kaynaklarda da zikredilen mersin balığının Samsun Bafra havalisindeki iptidai avcılık serüveninin 250 yıl öncesine uzandığı düşünülmektedir. Cumhuriyet döneminde mersin balığından elde edilen siyah havyarın ticarileşmesinde ve dolayısıyla avcılığına olan ilginin artmasında Bafra'lı Ali İşman ile aslen Sürmeneli olup 1900'lerin başlarında Samsun'a göç eden Demircioğlu ailesinden Şevki Demircioğlu ve Hüseyin Demircioğlu¹ gibi isimler önemli roller üstlenmişlerdir (Genç, 2016: 80-101).

¹ Samsunlu *Demircioğlu* firması tarafından Batı Almanya 'Balıkçılık Dairesi Müdürü' Dr. Andres Von Branet Samsun'a davet edilmiş; Bafra'da siyah havyarçılığın geliştirilmesi konusunda teknik incelemeler yapmıştır (Zengin, 2019: 40).

Resim 1: Ali İshman'ın kabri (üstte) ile Şevki ve Hüseyin Demircioğlu'nun ticari faaliyetlerini aktaran broşür. (Kaynak: Genç, 2016: 90, 101).

EkmeK ve Gurbet: Trabzon ve Giresun'dan Irmak Başına

Kış aylarını sığ deniz sularında geçiren mersin balıkları, bahar aylarıyla birlikte havyarlarını dökmek için nehirlere hareket etmişlerdir. Balıkların üremeye dayalı bu rutinlerini geleneksel meslekî bilgilerinde muhafaza eden çoğunluğu Trabzonlu ve Giresunlu balıkçılardan oluşan Doğu Karadenizli balıkçılar da 1970'lerin başlarına kadar Kızılırmak ve Yeşilirmak sucul deltalarındaki avlara katılmışlardır. Samsun havalisinden Doğu Karadeniz'e

tarım ürünleri taşıyan Sürmeneli çektirmecilerin/navluncuların² bu avcılığı ve siyah havyar çıkarma ve işleme tekniğini Bafra havalisindeki Kızılırmak ve Çarşamba havalisindeki Yeşilirmak sucul deltalarında mersin avcılığı yapan ve havyar istihsal eden Rus Kazaklarından öğrendikleri belirtilmektedir (Genç, 2016: 125). İlerleyen dönemde Doğu Karadenizli balıkçılar çalışan ya da onlardan bu işi öğrenen Yakakent, Alaçam ve Bafra balıkçılar da mersin avcılığı yapmaya başlamıştır (Kaya, 2021: 259).

Resim 2: İrmakçıların kullandığı teknelerden biri. (Kaynak: Mustafa Zengin Arşivi)

1960'ların başlarında kadar ırmakçılığa yelkenli ve kürekli kayıkları ile katılan balıkçılar, daha sonraları küçük motorlar ekledikleri teknelerle bu avlara gider olmuşlardır. Omurgaları kayın ve gürgen, kaburgaları ve diğer ahşap kısımları kestane ağacından yapılan ve çok büyük olmayan morina/mersin tekneleri, çoğu zaman Samsun'la Giresun ve Trabzon arasında çektirmecilik/navlunculuk yapan ailelerin motorlu çektirmelerinin arkalarına bağlanmak suretiyle avlalara götürülmüştür (Karabacak, 2007: 41). 1950'lerin sonlarında Giresun havalisinden bazı aileler teknelerini kamyonetlerle de götürmüşlerdir. Morina avcılığı zamanlarında kullanılan kayıkların son örneklerinden biri yakın geçmişte Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi'nde koruma altına alınmıştır. Bu kayıkların geriye kalan az sayıda örneklerinden biri ise Sürmene'nin Balıklı (Civra) mahallesinde yıkılan bir evin altında kalmıştır.

² Doğu Karadeniz'de *pene*, *gulet*, *kancabaş*, *çektirme*, *hanım kayığı*, *sermaye kayığı* ve *çapar* gibi adlar verilen nakliye tekneleri ile Samsun yöresinden Artvin, Rize, Trabzon ve Giresun kıyılarına tarım ürünleri başta olmak üzere çeşitli mallar taşınmıştır. 1960'ların sonlarında kıyı boyunca karayolu ulaşımının artması ile yüzyıllardır *çektirmecilik*, *sermayecilik*, *navlunculuk* ve *Samsunculuk* adlarıyla sürdürülen bu deniz taşımacılığı günümüzde sona ermiştir (Aça, 2020: 537).

Resim 3: Sürmene'nin Balıklı Mahallesinde yakın geçmişe kadar görülmesi mümkün olan son ırmakçılık teknelerinden biri.

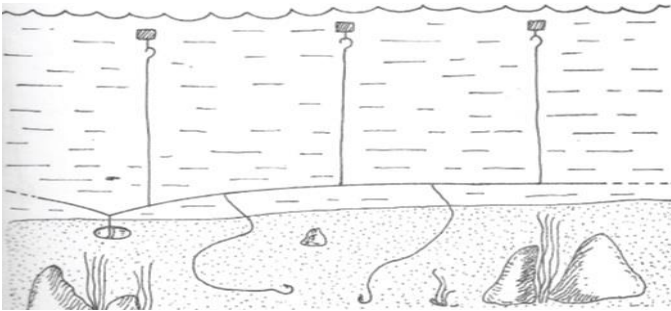
Doğu Karadeniz'den Trabzon'un Sürmene ilçesine bağlı Balıklı (Civra) mahallesi ve Giresun'un Bulancak ilçesine bağlı Küçükü (Ayvasıl) mahallesi balıkçılarının ağırlıklı olarak dahil oldukları bu avcılığa hazırlık süreci ve avlağa ulaşım ilerlemiş yaşlarından ötürü denizden uzaklaşmış kıdemli balıkçıların hafızalarında yaşamaktadır. Sürmene'de çoğunlukla Kastel ve Baştımır mevkiilerinin balıkçıları ırmakçılık yapmışlardır. Bugün pek çoğu artık hayatta olmayan Haşim Ceylan, Kemal Dağınık, Ahmet Karamustafa, Dursun Salih Saral, Rüstem Saral, Mustafa Kuku, Recep Ali Küçüküseyin gibi isimler bunlar arasında yer almışlardır. Dört veya beş balıkçının oluşturduğu av takımında, hamsi avcılığı takımlarındaki gibi kompleks bir yapıda olmasa da görev tanımına dayalı bir meslekî organizasyon vardır. Her bir av takımında Reis'in haricinde "kakacı", "başçı", "başçı yamağı", "kürekçiler" ve bir de "aşçı" yer almıştır. Reisler avcılığa gitmeden önce takımlarını ayarlamış; onların pulatkalarını³ ödemiştir. Tayfa, peşinat anlamına gelen pulatkayı harçlık olarak geride kalan ailelerine bırakmıştır.

Irmakçılar, morina avcılığında zamanla deneyim kazanmışlar, balığın avlanmasına dönük geleneksel karakterli teknikleri ihtiyaca göre geliştirmeye devam etmişlerdir. Balıkçılar deniz avcılığından aşına oldukları karmakçılığı morina avcılığına başarı ile uyarlamışlardır. Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın denizle bulunduğu alanlarda kumluk deniz tabanına 2-3 metre boyunda, derin sulara ise 3-3,5 metre boyundaki kazıklar, "bomba" denen 7-8 kulaç boyunda olan özel hazırlanmış kalın bir sılıkla çakılmıştır. Bu kazıklar, ya balıkçılar tarafından ormanlık alandan kesilip yapılmış ya da ırmak boylarında yaşayan ahalden halktan satın alınmıştır. Yaklaşık 40-50 metre arayla çakılan kazıklar arasında mersin balığını avlayacak karmak takımı serilmiştir. 50 kancadan

³ Platka/Pulatka: Denize açılmadan önce av takımında yer alacak tayfaya ödenen avans.

(olta) oluşan takıma “bir salık” denmiştir. Dolayısıyla iki salık tam bir takım oluşturmuştur. Sentetik malzemenin olmadığı o dönemlerde kendiriden yapılan ve çürümemeleri için sudan çıkartıldıktan sonra serenlerde özenle kurutulan salıklar, denize serilen ağlar gibi, iki kazık arasına boyları 18 cm civarında olan oltalarla donatılmış biçimde serilmiştir. Takımdaki oltaların birisi “dipli” yani deniz tabanından, diğeri ise “yüzlü” yani deniz yüzeyine yakın avlanılacak şekilde ayarlanmıştır. Yüzlü avlayan oltaya mantar takılmış ve oltanın suyun üst kısmında kalması sağlanmıştır. Balıkçılar, kendi özel işaretlerini ateşte ısıttıkları damgayla bu mantarlara basmışlardır. Fırtınalı havalarda azgın dalgaların etkisiyle kazıklardan sökülen karmak takımları birbirine karışınca mantarlardaki işaretler sayesinde ayrılmış ve böylece balıkçılar arasında herhangi bir sorun yaşanmasının önüne geçilmiştir. Av için bırakılan karmaklar 3 ile 5 gün arasında bir süre suda bekletildikten sonra kaldırılmış; yerlerine yenileri konulmuştur. Yeni serilen takımlar beklenirken kaldırılan karmaklardaki paslanan oltalar eğelenmiş, paslanmalarını önlemek için ziftlenmiştir. Sınırlı ekonomik imkanlarla avcılık yapan ırmakçılar, paslanmaz ithal kancalar yerine memleketlerindeki demirci ustalarına yaptırdıkları ucuz kancaları kullanmışlardır. İrmakçılar avcılık süreçlerinde doğa kaynaklı zorlukların üstesinden gelebilmek özgün teknikler de geliştirmişlerdir. Örneğin karmaklar denizde bekletilirken fırtınalar sebebiyle karmakların kuma gömülmesi olayını “Takım kumladı.” şeklinde ifade eden balıkçılar, kuma gömülen av takımını kumdan çıkarmak için, ırmak kayıklarının baş tarafında özel olarak yapılan “kaka”ya karmak takımının takılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla kayığın baş tarafının suya batmasını sağlamak amacıyla avcı takımdaki 4-5 balıkçı o tarafa gitmiş, “kaka” suya batınca takımın buna takılması sağlanmıştır. Hemen sonrasında hep birlikte kayığın kış tarafına geçen balıkçılar kayığın baş tarafının kalkmasını sağlayıp kuma gömülen takımı denizden çıkarabilmiştir (Karabacak, 2007: 40-41).

Resim 4: Karmak takımı. (Kaynak: Arpa, 2012)

Giresunlu ve Trabzonlu ırmakçılar, avcılık boyunca diğer mersin türlerine kıyasla daha fazla havyar elde ettikleri, “şip/murina” adını verdikleri büyük cins mersin balığına rağbet etmişlerdir. Karmaklara takılan diş

balıkların havyarı alınırken “golan” dedikleri erkek balıklar ise etlerinin satılması için Samsun’a gönderilmiştir. Karmaklara takılan ve “sivruşka” şeklinde adlandırılan küçük tür mersin balığının etinin de rağbet gördüğü olmuştur.

Havyarın balıklardan çıkarılışı ve hazırlanması ustalık gerektiren bir iş olduğundan av takımında havyar çıkarmada ve hazırlamada mâhir bir balıkçı bu işten sorumlu olmuştur. Havyarlı balığın karnı yarılarak alınan havyar, elekten geçirildikten sonra özel bir ilaçlı tozla karıştırılarak kabarması sağlanmıştır. Köpükle karışık halde olan havyar elendikçe kabaran havyarlar eleğin üstüne kalırken köpükler eleğine altına inmiştir. Bu şekilde iyice arındırılan ve salamura haline getirilen havyar farklı boylardaki kutulara konularak Samsun’a gönderilmiştir. “Mültecim” adı verilen havyar tüccarları tarafından balıkçılardan alınarak ihraç edilmiştir. Balıkçılar için oldukça karlı bir avcılık türü olan havyarcılıkta 1960’lı yıllar için dikkat çeken ücretler alınmıştır. Küçük boy kutular 60 liraya, büyük boy kutulara konulan havyar ise 120 liraya kadar alıcı bulabilmiştir.

Resim 5: Sürmene’den Çarşamba-Yeşilirmak ağzına gelen ırmakçılardan gelen yelkenli tekneleri (üstte) ile Kızılırmak kıyısında avladıkları bir mersin balığı ile keliflerinin ve serende asılı salıklarının önünde poz veren balıkçılar. (altta) (Kaynak: Genç, 2016: 123; Zengin, 2019: 38)

Avcılığın durumuna göre üç ay devam eden ırmakçılık süresince balıkçılar temel ihtiyaçlarını mütevazı biçimlerde gidermişlerdir. Doğu Karadeniz’den avlaklarına ulaşan balıkçıların ilk işi, kendilerine barınacak bir yer yapmak olmuştur. Çoğu zaman kamıştan yaptıkları ve “kelif”, “balakan”, “sezon köyü”, “mağaza” veya “salaş” biçimlerinde adlandırdıkları geçici barınaklarında barınan balıkçılar Bafra’dan gelen beyaz ekmeğin dışında büyük plakilerde pişirdikleri ekmeğin yanına aşçı tarafından iptidai koşullarda hazırlanan yiyecekleri yemişlerdir. Karmaklara takılan erkek mersin balıklarının Samsun’a göndermenin haricinde kendileri de ızgarasını yaparak tüketmişlerdir.

Resim 6: 1970’lerin ortalarına kadar Samsun’da balıkçı tezgahlarından eksik olmayan mersin balıklarından görünüm. (Kaynak: Genç, 2016: 111).

ırmakçılar, karmaklarına takılan erkek balıkların eti karışlığında, civardaki köylerde yaşayan ahaliden sebze, yoğurt ve peynir gibi ihtiyaçlarını karşılamışlardır. İçecekleri suyu kıyısında buldukları ırmaktan alan balıkçılar, bulanık olan bu suyu bir süre dinlendirdikten sonra içebilmişlerdir. Yemeklerin pişirilmesinde ihtiyaç duyulan odun ise ya toplanarak ya da yine köylülerden takas yoluyla temin edilmiştir.

Resim 7: Pileki taşı adı verilen ve belirli alanlardan çıkarılan özel bir taşın el işçiliği ile oyulması ile yapılan bir pileki örneği ve son ustalardan İyidereli Mustafa Yılmaz.

İrmakçılık süresince ailelerinden ve memleketlerinden ayrı kalan balıkçılar, avcılığın tamamlanmasından sonra hızlı bir biçimde dönüş hazırlıklarına başlamışlardır. Öncelikli iş, hesapların görülmesidir. Av takımında yer alan balıkçılar sattıkları havyarlardan kazandıkları parayı hamsicilikteki gibi pay usulüne göre pay etmişlerdir⁴. Uzun yıllar uygulanan geleneksel pay usulünde her bir katılımcının payı, avcı grubu içindeki statüsüne göre belirlenmiştir. Hiyerarşik bir gelir dağılımı olan pay usulünde av boyunca yapılan masraflar çıkarıldıktan sonra avdan kazanılan payın %60'ı takım sahibinin olmuştur. Payın geriye kalan %40'ı ise takımdaki görevleri ile uyumlu biçimde diğer balıkçılara dağıtılmıştır. Kalan bu yüzdelikte en fazla payı reis alırken havyarı salamura yapan usta ve aşçı da takımdaki diğer balıkçılardan fazla pay almışlardır. Geriye kalan meblağ ise avcılık süresince her işi yapan tayfaya eşit olarak dağıtılmıştır. İyi bir av sezonu geçirip beklentisi nispetinde kazanç elde eden takım sahibinin, hesaplama sırasında takımdaki balıkçılara yola çıkmadan önce ödediği avansı (pulatka) ödül olarak onların alacaklarından düşmediği de olmuştur.

Paylarına düşen parayı alan balıkçılar, Trabzon ve Giresun'da az bulunan ancak Samsun havalisinde bolca temin edilebilen mısır, buğday, buğday unu, buğday ekmeği ve sebze gibi gıdalar satın alıp teknelerine istifleyerek memleketlerine götürmüşlerdir. Memleketlerine ulaşan balıkçılar sahilde ahali tarafından karşılanırken takım sahipleri kazasız belasız bir av sezonu geçirmiş olmanın neşesiyle sahilde bekleyen çocuklara buğday ekmeklerini pay ederek dağıtmışlardır. Bugün yaşları hayli ilerlemiş olan Sürmene'nin Balıklı (Civra) ve Bulancak'ın Küçükü (Ayvasıl) mahalleleri sakinlerinin birçoğu beyaz buğday ekmeğini ilk kez bu vesileyle tattıklarını belirtmişlerdir.

1960'lara gelindiğinde kısa süre önce yoğunlaşan trol avcılığının deniz tabanında yarattığı tahribata ek olarak, aşırı avlanma, Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin akımları boyunca yapılan Altınkaya ve Derbent barajlarının ve sonraki yıllarda bunları takip eden HES'lerin ırmakların debisinde düşüşe sebep olması ve sucul havzalarda insan eliyle oluşturulan kirlilik, morina balıklarının yaşam alanlarındaki ekolojik şartlarda yıkıcı etkiler yaratmıştır. Doğal üreme alanları ortadan kalkan mersin/morina balıkları, kısa bir süre içinde nesli tükenme tehlikesi altında olan balıklar grubuna girmiştir. Balık sayısının azalması ırmakçılarının sayısının günden

⁴ Avcılıktan elde edilen gelirin balıkçılar arasında paylaşımıyla ilgili ilk somut bilgiler Karekin Deveciyan (2011: 403) tarafından anlatılmıştır. Deveciyan, yüzyılın ilk çeyreği içinde Boğaz ve civarında avcılık yapan gırgır ve alamana takımlarının pay hukuku hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermiştir. Doğu Karadenizli balıkçıların uyguladıkları pay usulü hakkında ise Hamâmîzâde İhsan Efendi (2007: 32), 1920'li yıllarda hamsi takımlarındaki uygulaması bağlamında bilgiler vermiştir.

güne azalmasına sebep olmuş; nitekim 1973 yılında alınan bir kararla morina avcılığı sınırlandırılmıştır. 1975'te alınan kararla da Kızılırmak, Yeşilirmak ve Sakarya nehirleri ağzında avcılık yapmak tamamen yasaklanmıştır (Üstündağ, 2005: 8; Aksungur, 2008: 18). Irmakçılığın sona ermesi ile Doğu Karadeniz kıyılarında yapılan yunusçuluktan sonra meslekî kültürün önemli bir yaratım ve temsil alanı daha ortadan kalkmıştır.

Resim 8: Mersin balıkları Doğu Karadeniz kıyılarında zaman zaman balıkçıların hamsi ağlarına da takılmıştır. Göreli balıkçı Kul ailesinden Asım Kul, hamsi ağlarına takılan bir mersin balığı ile. (Kaynak: Kul ailesi arşivi)

Denizciler ve balıkçılar, sosyal ve meslekî hayatlarının her sürecinde kültür miraslarını aktarmayı ve zenginleştirmeyi sürdürmüşlerdir. Irmakçılığın başlangıcından bitişine kadar olan bütün süreçlerde balıkçılar mahalli kültürlerine ve meslek folklorlarına dönük canlı örnekler de ortaya koymuşlardır. Örneğin avcılık için memleketlerinden ayrılan balıkçılar, ırmak ağzlarındaki avlaklarına giderken bölgede “yol havası”⁵ olarak adlandırılan türküler söylemişlerdir. Bu yol havaları arasında en popüler olanı, çok sonraları TRT sanatçılarından İbrahim Can tarafından Beşikdüzü yöresinden derlenen şu türkü olmuştur:

Ne işlerin varidi

Sis dağı başlarında

Nedir başuma gelen

Gencecük yaşlarumda

Gidemiyum yayliya

Yayliya yaylamiya

İki seneden beri

Düşdum gara sevdaya

⁵ Yol havaları, Doğu Karadeniz’de Giresun, Trabzon ve Rize havalilerinde aşk ve gurbet konulu uzun havalardır. 7 ve 11’li hece ölçüleri ile söylenen yol havalarının sözleri çoğu zaman anonimdir. Özellikle yaylaya çıkışlarda ve gurbete gidişlerde söylenen “yola vurmalar”, düşünlerde “gelin çıkarmada” esnasında nadiren de olsa erkekler tarafından seslendirilebilmektedir. Gelenekte doğaçlama yol havası söyleme yaygın olduğu gibi bilindik havalarda da söylenmiştir. Yol türküleri hakkında bilgi için bk. (Duran, 2010)

Esti bahar rüzgarı
Erir dağların karı
Vermiyular adama
Gönül sevdiği yarı

Yola gidiyum yola
Gidiyum İstanbul'a
Ayrıldım sevdiğimden
Gözlerim dola dola

Yunuslar dizi dizi
Aşar Karadeniz'i
Yalvarıyum Mevlama
Ayrırma ikimizi

Evlerinin önüne
Damla vuruyor damla
Görüp konuşamıyum
Türkülerimden anla
(Özgül vd., 1996).

Trabzonlu ve Giresunlu balıkçıların meslek folklorlarının popüler örneklerinden olan türkülerin pek çoğu bağlam içinde veya bağlama atıf yapar biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim son yıllarda popüler kültür içinde yeniden öne çıkan ve “Gemiciler Kalkalım” adıyla bilinen türküde Samsun havalisindeki ırmak kıyılarındaki mersin/morina avcılığı konu edilmiştir⁶. İstanbul Belediye Konservatuvarı derlemelerinde ve sonrasında Ankara Devlet Konservatuvarı derlemeleri sırasında 1943 yılında Muzaffer Sarısözen tarafından Sürmeneli kemeçe sanatçısı Hüseyin Dilaver’den derlenen (Şenel, 1994) bu türkünün varyantları sonraki alan araştırmalarında da derlenmiş olup balıkçılar arasında çeşitli biçimleriyle bugün de söylenmeye devam edilmektedir. Türkü, TRT Türk Halk Müziği Repertuarı’nda 527 sıra numarası ile kayıtlıdır. Doğu Karadenizli balıkçılar uzun ve maceralı balıkçılık yolculuklarını birer mesleki anlatı örneği olarak sıklıkla anlatmışlardır. Fırıncılık mesleği ile bilinen Hüseyin Dilaver’in Gemiciler Kalkalım, Bakın Şu Gemilere gibi türkülerine konu ettiği mevkiiler ve maceralar bu anlatımlardan beslenmiştir. 7 heceli mısralardan oluşan türkü, Doğu Karadeniz türkülerinde yaygın olarak görülen mani nazım şekli ile oluşturulmuştur. 7 kıtadan oluşan türküde birinci ve ikinci kıtalarla, üçüncü dördüncü kıtalar birlikte söylenir.

Gemiciler kalkalum,
Şu yelkeni takalum
Şişirup da yelkeni,

⁶ Sadi Yaver Ataman (1997: 223), meslek türküleri hakkında şunları söylemiştir: “Halk sanat ve meslekleriyle ilgili iş hayatının ve özelliklerini, açık ve içten, bir mizah ifadesi ve esprisiyle, üslubu, temposu ve ahengiyle Esnaf Türküleri, bir özelliğiyle de dramatik unsurları kapsayan temsili mahiyet gösterirler. Sözelimi Keçeci, Demirci, Halvacı, Hamamcı, Sobacı, Kalaycı, Gemici, Balıkçı, Arabacı, Dondurmacı, vesair esnafın, iş gücünü karakterize edecek ritim, ahenk ve hareketleri canlandırıcı belirli bir üslup taşır.”

Sırt üstüne yatalum

Kızılırmak başına

Şu ırgatı atalum

Tutalum balık havyar,

Keyfumuze bakalum

Kaptan attık ırgatı

Sen da tut ha bu gatı

Gel girelum ırmağa

Esecek ha bu batı

Gemici uşakları

Deniz başımın tacı

Yoklayın şu ırgatı

İnşallah çıkar acı

Çekin uşaklar çekin

Hemen aldık ırgatı

Geliyor bir sert poyraz

Vuralım iki katı

(İsmail'la Murad'a)

Hasan geçsun çördeğe

Uşakla ben dumende

Coştum arkadaş coştum

Biraz çalam kemeççe

Dağı aldi bir duman

Oh hava güzel yaman

Doğru yürü ah gelin

Bayıldım aman aman

Uzun yıllardır aynı sularda ırmakçılık yapan balıkçılar, tekinsiz çalışma ortamlarının türlü hallerine vâkıftırlar. Bilirler ki her sert poyrazın ardından sert karayel gelecektir. Hazırlık için yelkenin alanını küçültülmeli, yani kat

vurulmalıdır. Türküde amura yakası⁷ ve çördek yakası⁸ gibi teknik terimlerden bu vesileyle bahsedilmektedir. Yelkenlere kat vurmak için kullanılan ip yani “camadana bağı” çekilmeli, diğer bir ifadeyle “camadana vurulmalı”dır. Tayfa sığığa ulaşır ulaşmaz hemen kıyıya ırgatı kurmalı ve kayığı sudan çekmelidir.

Öte yandan balıkçılar havanın değişip değişmeyeceğini anlamak için bölgedeki rüzgarların yönünü, fırtına getiren bulutların oluşmaya başladığı tepeleri ve dağları dikkatle takip ederler. Balıkçıların usta reislerden öğrendikleri bu hava tahmin usullerine türkünün son kıtasında atıf yapılmış, dağın zirvesinde görülmeye başlanan bulutların uyarı niteliğinde olduğu hatırlatılmıştır.

Türküde de söylendiği gibi nesillerdir geçimlerini denizden sağlayan balıkçılar için deniz başlara taçtır. Deniz, tekinsiz ve acımasız da olsa ondan uzak kalmayı “hapisluk” olarak gören balıkçılar, avcılık süreçlerinde denizin ve havanın tüm cilvelerine karşılık törensel bir düzen içinde hareket ederler.

Doğu Karadenizli ırmakçılar arasında avlaklarının yakınlarında bulunan köylerde yaşayan kadınlarla gönül ilişkileri kuranlar da olmuştur. Bu ilişkiler bazen “hovardalık” şeklinde iken bazen de kaçarak evlenmeye varan samimi ilişkiler olmuştur. Türküde küçük de olsa balıkçıların bu sergüzeştine de atıfta bulunulmuştur.

Resim 9: Hüseyin Dilaver (1910-1964) ve Muzaffer Sarısözen (1899-1963)

⁷ Dört köşeli bir yelkenin alt kısmının ön tarafındaki yaka.

⁸ Üç köşeli bir yelkenin en üst kısmındaki pik yakası.

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA No:527
İNCELEME TARİHİ :22.11.1973
YÖRESİ
TRABZON
KİMDEN ALINDIĞI
HÜSEYİN DİLÂVER
SÜRE

GEMİCİLER KALKALIM

DERLEYEN
M. SARISOZEN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
M. SARISOZEN

1. GE Mİ Cİ LER KAL KA LIM ŞU YEL KE Nİ TA KA LIM
2. KAP TAN AT TIK IR GA TI SEN DE TUT HA BU GA TI

ŞU RUP TA YEL KE Nİ SİR TUS TÜ NE YA TA LIM
GEL Ğİ DE LIM IR MA GA E SE ÇEK HA ŞU BA TI

KI ZIL IR MAK BA ŞI NA ŞU IR GA TI A TA LIM
GE Mİ Cİ U ŞAK LA RI DE NİZ BA ŞI NIN TA Cİ

TU TA LIM BA LİK HAV YAR KEY FÜ MÜ ZE BA KA LIM
YOK LA YIN ŞU IR GA TI İN ŞAL LAH ÇI KAR A Cİ

ÇE Kİ NU ŞAK LAR ÇE KİN HA ME NAL DİK IR GA TI GE Lİ YOR

BİR SERT POY RAZ VU RA LIM İ Kİ GA TI

İS MA I LA MU RA DA HA SAN GİT SİN ÇÜR DE YE U ŞAK LAR BEN

DÜ MEN DE COŞ JUM AR KA DAŞ COŞ DUM Bİ RAZ ÇA LAM KE MEN ÇE

DA ĞI AL DI BİR DU MAN OH HA VA GÜ ZEL YA MAN DOĞ RU YÜ RÜ AH GE LİN

BA YIL DI MA MA NA MAN BA YIL DI MA MA NA MAN

Resim 10: Gemiciler Kalkalım türküsünün notasyonu (Kaynak: Altunsaray, 2008: 76-77).

Sonuç

Kültür bilimlerinin diğer şubeleri ile dinamik bir ilişki içinde olan folklor, sadece onlara sağladığı katkılarla değil onlardan aldıklarıyla da gelişen, yeni değerler yaratan ve giderek karmaşıklaşan yapısıyla yalnızca geleneksel toplulukların değil modern toplulukların incelenmesi için de kritik öneme sahiptir. Gelenekselden moderne toplumların maddi ve manevi kültür

ürünlerine odaklanan folklor, toplumların görünen ve görünmeyen yüzlerinin anlaşılmasına katkı sağlamayı sürdürmektedir. Halk grupları çeşitliliği içinde yer alan meslek gruplarından birini oluşturan balıkçılar, öncüllerinden devraldıkları meslek temelli kültürel mirası sürdürmenin yanı sıra, bu kültürün işlenmesi ve mesleğin hem kültürel hem de sosyal yapısıyla değişen koşullara uyum sağlayarak süreklilik kazanması hususlarında son derece duyarlı olmuştur. Bu suretle, oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan Türk kültürünün, deniz ve deniz avcılığı ekseninde sahip olduğu birikimi desteklemeyi kuşaklar boyunca sürdürmüşlerdir.

Balıkçılık teknolojilerinin ülkemizde 1960'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlaması ve 80'lerin ortalarından deniz balıkçılığının endüstriyel filo avcılığına evrilmesi, geleneksel balıkçılığı ve buna eklemli sosyo-kültürel yapıyı baskılamıştır. Ekonomik kaygıların, sosyal temsile, kültürel yaratıma ve temsile baskın geldiği bu yeni balıkçılıkta mesleki kültüre özgü pek çok unsur, ilerlemiş yaşlarından ötürü denizden çekilmiş balıkçıların hatıralarında tutunabilmiştir.

Öte yandan insanlığın medeniyet inşa etme sürecinin başlangıcından bugüne temel gereksinimler değişmemiştir. Beslenme, barınma, üreme, sağlık ve güvenlik şeklinde ifade edilebilecek bu gereksinimler bütünü içinde önceleri doğanın biçimlendirdiği insan tipi, medenileşme tabakaları içerisinde doğayı biçimlendirerek onun çeşitlilik kazanmasını sağlamıştır. Başlangıçtan itibaren beslenme başta olmak üzere temel gereksinimlerini deniz kaynaklarından karşılayan ve bu ekseninde bir kültürlenme süreci yaşayan topluluklar için balıkçılık hâlâ sağlam bir geçim kaynağı ise bu yapı o bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatını biçimlendirmeye devam ediyor demektir. Ancak balıkçılık sağlam bir geçim kaynağı olmaktan uzaklaşmışsa sosyo-kültürel ve ekonomik hayattaki işlevini de yitirmiş demektir. Bugün pek çoğu unutulmaya yüz tutan meslekî gelenekler, inanışlar, anlatmaya ve söylemeye dayalı türlerin akıbetleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Gemiciler Kalkalım türküsü özelinde bakıldığında ise, türkünün sözü edilen bu değişime şahitlik eden kronolojiden biraz daha öncesinde mesleğin katılımcıları arasında donuklaşmaya başladığı görülür. 1975 yılında mersin balığı avcılığının tamamen yasaklanmasıyla Doğu Karadenizli balıkçıların "Irmakçılık" maceraları sona ermiştir. Irmakçılık süreçlerine açık atıflar içeren türkü, bölgenin deniz kültürü ile bağını yansıtan ancak doğrudan özel bir mesleki süreci veya balıkçılık biçimini referans edinmeyen diğer türküler arasına dahil edilmiştir. 90'ların başlarından itibaren Volkan Konak ve Fuat Saka gibi öncü isimlerin etkisiyle Doğu Karadeniz halk müziğinin hem geleneksel hem de güncel müzik tarzlarında düzenlenmiş biçimleriyle ulusal ölçekte popülerlik kazanması ile adeta yeniden keşfedilen "Gemiciler Kalkalım" türküsü, pek çok icracı tarafından farklı müzik alt yapıları ve

düzenlemelerle günümüzde de icra edilmektedir⁹. Türkünün “İrmakçılık” süreçleri ile ilişkisi ise yeni nesil icracılar ve dinleyiciler arasında bilinmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2020). *Denizin Çocukları - Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru*. İstanbul: Hiperyayın.
- Akat, A. (2017). Doğu Karadeniz Bölgesi Müziklerinin Popülerleşme Süreci ve Etkileşimleri. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler: Müzik Kültürü ve Eğitimi*, C. 1, 1-14, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Aksungur, M. (2008). Karadeniz’de Mersin Balıkçılığının Tarihi. *Mersin Balığı Koruma Stratejisi ve Üretim Çalıştayı Bildiri Kitabı, 30-31 Ekim 2008*, 16-23, Samsun: Anonim.
- Altunsaray, İ. (2008). *Meslek Türküleri ve Meslek Türkülerini İnceleme Prensipleri*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Musikisi Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Arpa, H. (2012). *Yakakent’ten Balık ve Balıkçılık Öyküleri*. Ankara: Yakakent Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1997). *Türk İstanbul*. (Haz. Süleyman Şenel), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Deveciyan, K. (2011), *Türkiye’de Balık ve Balıkçılık*, (Çev.: Erol Üyepazarıcı), 4. b., İstanbul: Aras Yayınları.
- Duran, H. (2010). Yol Türküleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 6: 155-165.
- Genç, G. (2016). *Çarşamba’nın Kıymetlisi “Mersin Balığı” 1905-2016*. Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Green, A. (1978). Industrial Lore: A Bibliographic-Semantic Query. *Working Americans: Contemporary Approaches to Occupational Folklife*, (ed. Robert H. Byington), 71-102, Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Hamamzade İhsan (2007). *Hamsiname*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Karabacak, R. (2007). İrmakçılık. *Tekne Kültür-Sanat Dergisi*, 12: 40-42.
- Kaya, M. (2021). Bafra’da Unutulan Bir Ekonomik Faaliyet: İrmakçılık (Morinacılık), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve*

⁹ Doğu Karadeniz bölgesi müziklerinin popülerleşme süreci hakkında bak. (Akat, 2017).

Değerlendirmeler, Cilt 1, (ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan vd.), 253-278, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Özgül, M., Turhan, S. ve Dökmetaş, K. (1996). *Notalarıyla Uzun Havalarımız*. Ankara: Cem Veb Ofset.

Şenel, S. (1994). *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

Üstündağ, E. (2005). Mersin Balıkları. *SÜMAE Yunus Araştırma Bülteni*, 5 (2): 5-8.

Zengin, M. (2019). Karadeniz Türk Balıkçılığının Yüz Yıllık Tarihine Genel Bir Bakış. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7: 31-67.